

Mesto a vidiek v slovenskej medzivojnovnej literatúre a v poézii Jána Smreka

VLADIMÍR PETRÍK, Ústav slovenskej literatúry ŠAV, Bratislava

Mesto a vidiek, mesto a dedina, tvoria v slovenskej literatúre dlhý čas opozíciu. Mesto je cudzie, dedina je naša, tento pocit, toto poznanie, je základom spomenutej opozície. Mestá u nás boli skutočne celé stáročia nemecké, neskôr sa pomadařčili, dedina ostávala slovenská. Bol to rezervoár národných síl. Takto ponímal dedinu Martin Kukučín a po ňom ďalší autori. Mestá boli cudzie aj na iný spôsob: žili tam páni a tí mali iný vzťah k životu a iný životný štýl ako sedliak na dedine. Teda, páni a ľud, dva odlišné svety, ktoré sa nepretínali. A tak nielen národný, ale aj sociálny faktor odcudzoval mesto dedine. Tretie odcudzenie sa týka morálky a možno ho vyjadriť parolou: *mravná dedina a nemravné mesto*. Práve v tejto rovine vnímali autori najčastejšie obe prostredia. Po roku 1918 nastal príliv vidiečanov do miest. V dôsledku toho – ako tvrdia naši sociológovia – sa začali mestá poslovenčovať, ale nenastal proces pomešťančovania. Typický bol skôr opak. Dedinský živel pretváral mesto na svoj spôsob. (R. 1942 vyšiel román F. Gabaja *Každý po svojom* s charakteristickým podtitulom – *Román dedinčanov v meste*.) Podobný proces sa niekoľkokrát zopakoval: po roku 1939, 1945, 1948 a trval – spolu s procesom industrializácie – až donedávna. Na jeho okraj sociologička Elena Mannová napísala: „Oneskorená, neprimerane forsírovaná, sociokultúrne nezvládnutá priemyselná urbanizácia viedla k zmene funkcií mesta a k jeho ‚ruralizácii‘.“¹

Pokiaľ ide o poprevratové poslovenčovanie miest, dialo sa občas aj individuálne a voluntárne. Stačí si zalistovať v knihe Tida Gašpara *Zlatá fantázia*. Tento bohém po príchode do Bratislavy v dvadsiatych rokoch sa – so skupinou ďalších umelcov a spisovateľov, medzi nimi často býval aj mladý Ján Smrek – staral najmä o to, aby sa v bratislavských kaviarňach a vinárňach spievali slovenské pesničky a tie naozaj postupne vytlačali z obehu nemecké a maďarské šlágre. Aj proces slovakizácie sa dial nepretržite, až kým sa – po desaťročiach, i za pomoci dramatických udalostí a okolností, víťazne neskončil.

Prisvojovanie si mesta slovenskou literatúrou bolo tiež dlhodobé a dramatické. Stereotyp: mravná dedina – nemravné mesto sa ťahá v slovenskej literatúre od dvadsiatych až po koniec štyridsiatych rokov. Milan Pišút, na ktorého sa ešte niekoľko ráz odvolám, hovoril v tejto súvislosti o „konvenčnej jednostrannej idealizácii vidieka“.² Pre

¹ MANNOVÁ, E.: Podmienky vývoja meštianskych vrstiev na Slovensku v 20. storočí. In: Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900–1989. Bratislava 1998, s. 11.

² PIŠÚT, M.: Ján Smrek a jeho básnický vývoj. Hodnoty a čas. Bratislava 1978, s. 22.

hrdinov Kvetoslava Urbanoviča, Mila Urbana (spomeňme si na jeho Sedmíka v *Hmlách na úsvite*), Štefana Gráfa, Jána Poničana (román *Treba žiť*), Jána Bodeneka (román *Zapálené srdce*) či Andreja Plávku (román *Obrátenie Pavla*) je mesto sklamaním, a jediným východiskom je návrat na dedinu. Prirátal by som sem aj Rázusovho Beňa zo *Svetov*, ktorého nesklamalo mesto, ale celý veľký svet, a preto sa rozhodol stať sa roľníkom. Topos mesta z tohto aspektu v medzivojnovnej próze podrobne preskúmal a precízne popísal Pavol Minár v rozsiahlej štúdii z roku 1998.³ Odpor k mestu, ktoré ničí životy mladých dievčat z dediny, sa často pertraktoval v slovenskej poprevratovej poézii, najmä v prúde tzv. proletárskej tvorby. Dedinský kolektív ako vysokú mravnú hodnotu voviedol do slovenskej prózy Milo Urban. V jeho skvelej novele *Za vyšším mlynom* má tento kolektív charakter priamo náboženskej obce, cirkevného zhromaždenia, ktoré sa riadi mravným imperatívom a *Bibliou* a má silu prinútiť zločinca, aby sa priznal k vražde a kajal. Takúto predstavu o dedine, hoci nie vždy takú rigoróznou, akoby nosili v sebe všetci menovaní aj nemenovaní autori, odsudzujúci mesto z etického hľadiska. Uvedomujeme si pritom, že tu pôsobila aj konvencia.

Mesto ako neutrálne prostredie, v ktorom sa rozvíja príbeh, sa v medzivojnovnej literatúre vyskytuje skôr výnimočne. Mohli by sme menovať Janka Jesenského a jeho román *Demokrati*, prípadne Ladislava Nádašiho Jégého a jeho krátky román *Alina Orságová*. Landík, hrdina *Demokratov*, je tiež sklamaný, no nie mestom ako takým, ale politikou a nemravnými politickými čachrami, ktorých je svedkom. V *Aline Orságovej* mesto (je to Bratislava, rovnako ako v druhom diele *Demokratov*) tiež nežije mravným životom, ale preto, že človek – bez ohľadu na prostredie – má v sebe zakódovanú „nemravnosť“ ako biologické dedičstvo, biologickú výbavu. Jégého biologická koncepcia človeka je univerzálna. Ani Jesenský ani Jégé nemajú roľnícke korene. Obaja pochádzajú z mesta – aj keď je to iba malomesto: Jesenský je z Martina, Jégé z Dolného Kubína. Ani jednému ani druhému dedina veľa nehovorí, traktujú ju skôr – najmä Jégé – ironicky. Jesenský si mohol potrpieť na to, že pochádza z významného rodu, z kultúrnej zemianskej rodiny, Jégého otec bol právnik, starosta Kubína a riaditeľ mestskej sporiteľne; dosť na to, aby jeho syn neprilnul k dedine ako k osobitnej mravnej hodnote. Pôvod nemusí v literatúre veľa znamenať, ale jeho vplyv v tvorbe Jesenského a Jégého nebude celkom zanedbateľný.

Chcem sa však pristať pri jednej Smrekovej básni, ktorá sa bezprostredne dotýka našej témy a ktorú možno priradiť k predchádzajúcim dielam Jesenského a Jégého, ba možno ju, pokiaľ ide o mesto, posunúť ešte ďalej k pozitívnemu pólu. Báseň vznikla v prvej polovici dvadsiatych rokov, vyšla v zbierke *Cválajúce dni* (1925) a volá sa *Village and City* (t. j. Dedina a mesto). Zacitujem z nej niekoľko veršov:

„Dedina – to je panna
po údolí zložená.
Nahladko má pričesané vlasy,
zapletené vo vrkoč
sedmorakej asi krásy,

³ MINÁR, P.: Mesto v slovenskej medzivojnovnej fikcii (predpoklady, pravidlá, kódy a logika produkcie textov). In: *Meštianstvo...*, s. 111–135. Pozri pozn. č. 1.

silné kolená.
Jej čelo je
jak nezvířený povrch jazera –
človek len chodí kol nej, pozerá
a pomyslí si: sfinx.
Najľahšie zachytí ju maliar svojím štetcom
a jednoducho podpíše sa:
Ivan Žabota, pinx.

Lež mesto nie je pannou
a údolie mu nestačí.
Ono je kolosom
žijúcej hmoty a mäsa
a podvečer, keď stmie sa,
pohádkovo
rozožiar sa svetlami
a vlny života valia sa veselé
cez mosty, podlubia, tunele.

Čochvíľa v našom meste
začnú sa stavať mrakodrapy.
Architekti,
výborní, podnikaví chlapi,
do ruky vezmú kružidlo,
tri-štyri trojuholníky
a narysujú palác preveliký,
s nesčíselnými poschodiami,
s kaviarňou pre pánov a dámy,
kde bude tarok-klub pre politikov,
separé pre básnikov.

Nikto by sa dnes nepohoršil,
keby tak stavať začali
hoc babylonskú vežu.
Lebo dnes nieto nemožností:
prístroje kvádre reží,
hrom a blesk vzdať musia poklonu
kostre zo železobetónu!
(...)

V meste to stále vrie,
život tam prudko napred chváta,
je bohatý
na optimizmus strakatý,
ale i na dramatá.⁴
(...)

⁴ SMREK, J.: Knihy mladosti I. Liptovský Mikuláš 1948, s. 24–28.

Už názov básne je zvláštny, lebo autor použil angličtinu. Vieme, že Smrek bol tvorivý typ, ktorý získaval impulzy z nepatrných podnetov a dokázal ich využiť. Napr. názov jeho mesačníka *Elán* má filiácie s Bergsonovým *élan vital*, ako to Smrek uvádza vo svojich spomienkach. (V týchto spomienkach – *Poézia, moja láska* – o básni *Village and City* čítame: „Dodatočne som niekoľkokrát oľutoval, že som dal básni anglický názov. Malo byť jednoducho: Dedina a mesto. Ale podľahol som vtedajšej móde, keď básnici pokladali za štýlové, zaujímavé, záhadné, príťažlivé alebo moderné dávať svojim výtvorom cudzojazyčné tituly.“)⁵ Dedina je pre Smreka *panna*. Výraz *panna* má aj mravnú konotáciu, no v tomto prípade chce básnik povedať zrejme čosi iné; čosi ako: spiaca krásavica. Takúto interpretáciu podporujú ďalšie verše, v ktorých pripodobňuje dedinu k nezvirenému povrchu jazera, čiže k ustálenej hladine, teda čomusi priezračnému, ale nehybnému. Dojem nehybnosti znásobuje ešte obraz sfingy. Možno zhrnúť, že dedina je pre Smreka v tomto prípade objekt uzavretý do seba, objekt, ktorý sa nerozvíja. Pokojne a ticho si drieme v údolí, podobne ako Kraskova dedina, ako ju poznáme z básne *Vesper dominicae*.

Oproti nehybnosti a historickej uzavretosti dediny je Smrekovo mesto živý, dynamický element, prudko sa vyvíjajúci a otvorený do budúcnosti. „Čochvíľa sa v našom meste / začnú stavať mrakodrapy,“ atď. Dokonca, dnes by sa mohla postaviť aj babylonská veža, lebo „nieto nemožnosti“. Tu sa prejavila Smrekova absolútna dôvera v budúcnosť, technický pokrok, napredovanie. (Milan Pišút: „Industrializmus a mesto vnucuje mu predstavy obdivu... Smrek vžíva sa do mesta a jeho tepu.“)⁶ Smrek obdivuje mesto, jeho stavebný a iný ruch, ale aj ľudskú spolupatričnosť, ktorá sa tu vyjavuje, keď hovorí v necitovanej časti básne: „lebo je najlepšie s ľuďmi žiť“. Družnosť sa mu teda spája najmä s mestskou societou. Mesto, mestské prostredie (Smrek ho zažíval na viac spôsobov a ten bohémsky nebol najmarginálnejší) bolo Smrekovi vlastné. Cítil sa v meste ako ryba vo vode. Stelesňovalo, umocňovalo pocit voľnosti, slobody a pohybu vpred, čím Smrek v tomto období žil. Pritom si uvedomoval aj záporné stránky života v meste. V básni *Mladé dievča kaviarenské*, nasledujúcej hneď za básňou *Village and City*, básnik upozorňuje dedinské dievča, ktoré sa dostalo do mesta, že „mesto je veľké prepadisko“⁷ a radí jej, aby sa vrátilo na dedinu. Smrek tu nazerá na mesto z mravného aspektu, tak ako to robili mnohí davisti, no tento aspekt nepreceňuje, ani ho nevysúva do popredia. Zbierka básní *Cválajúce dni* súvisí so Smrekovým pobytom v Bratislave, teda ak mesto v básni *Village and City* má svoj prototyp, tak je to Bratislava a jej poprevratový rozmach. (Mimochodom, stavba mrakodrapu, avizovaná Smrekom, sa realizovala o jedno desaťročie neskôr, povestnou a dlho jedinou výškovou budovou – Manderlákom.) Keď roku 1925 odišiel Smrek do Martina, nedarilo sa mu – ako spomína – tvoriť, zachvátila ho tvorivá kríza. Jeho obrazotvornosť sa nemala o čo zachytiť, chýbala atmosféra. Smrekov návrh redakcii *Národných novín*, v ktorej vtedy pracoval, aby tento orgán *Slovenskej národnej strany* prešiel do Bratislavy, vyjadruje nielen pragmatický postoj mladého,

⁵ SMREK, J.: *Poézia moja láska* I. Bratislava 1968, s. 123.

⁶ PIŠÚT, M.: C. d., s. 24.

⁷ SMREK, J.: *Knihy mladosti* I. Liptovský Mikuláš 1948, s. 30.

dynamického novinára, ale vari aj nostalgiu za veľkomestom. Roku 1930 sa Smrek presťahoval do Prahy, kde odišiel za vydavateľom L. Mazáčom. Redigoval tu *Edíciu mladých slovenských autorov* a založil mesačník *Elán*. Kvantitatívny i kvalitatívny rozvoj slovenskej literatúry v tridsiatych rokoch súvisí nepochybne aj s týmito Smrekovými vydavateľskými aktivitami. Kniha básní *Božské uzly a lba oči* neprinášajú nové tóny, Smrek pokračuje v ceste nastúpenej *Cválajúcimi dňami*. Novinkou je zbierka básní *Zrno* z roku 1935. A tu sme svedkami určitého paradoxu: Smrek pri stolíku v pražskej kaviarni píše ódy na prírodu, na hory, na slovenskú krajinu, zakoreňuje sa v nej, objavuje jej krásu i krásu ľudí, ktorí v nej žijú. Praha ho neinšpirovala k oslave mesta, ale vidieka. Prahe vzdá hold, až keď ju opustí a sprítomní si ju v spomienkach. V *Zrne*, v básni o „vôni hnoja“ a „živočíšnom teple maštali“. Čo bolo motiváciou zmeny optiky, toho, že preňho – ako hovorí Milan Pišút – v tom čase už nejestvovalo „City“, ale len „Village“?⁸ Dôvodov bolo zrejme viac – subjektívnych i objektívnych. K subjektívnym patrí fakt, že si založil rodinu, narodila sa mu dcéra, teda sa usadil. Krátko predtým prežil jedno leto na Slovensku (na Orave a na Kysuciach), medzi horami, a cítil sa tam báječne. K objektívnym patrí zmena európskej klímy v polovici tridsiatych rokov, nástup nemeckého fašizmu a hrozba vojnového konfliktu. Na tomto pozadí sa jedinou istotou stával domov, stelesňovaný vidiekom, dedinou, ale aj rodinou, najbližšími. Nazdávam sa, že Smrek touto básnickou zbierkou inicioval v slovenskej poézii jednu tendenciu, a to tendenciu návratov roztúlaných básnikov do vlasti, ktorá pokračuje a vari aj vrcholí napr. v Kostrovej knihe *Moja rodná*.

SUMMARY

The problem of city and village in Slovak literature between two world wars was quite topical. City was regarded as „alien“ which corresponded with the real state for many centuries. (Cities in Slovakia in the 18th century were German, later on they were Hungarized.) However, village (countryside) was perceived as the main reservoir of national, i.e. Slovak, patriotic forces. The image of city and village in literary works was adequate to this historical fact. (Majority of writers came from the countryside.) City was regarded as „alien“ also because it represented different way of life than village. But it was condemned by some authors especially because unlike village it was „immoral“, corrupted (vicious). Morality and „purity“ of village presented and enforced by Slovak literature was but a pure illusion.

Only a few Slovak writers managed to look at city with prejudices. It was done by Janko Jesenský in the novel *Democrats (Demokrati)* and Ladislav Nádaši Jégé in the short novel *Alina Orságová*. Among poets Ján Smrek had the most sincere and deepest affections to city. His poem *Village and City* (Dedina a mesto) is an apotheosis on the dynamic development of life in city. Unlike „closed“ village he conceives city as an open structure where life grows and a new space for people is being built and civilization progress exists. Ecstasy from city and civilization lasts in Smrek until the mid-1930s. In the collection of poems *Seed (Zrno)* he returned from city into village and nature and looked for the roots of his own life and people.

⁸ PIŠÚT, M.: Ján Smrek: *Zrno*, c. d., s. 104.

V súvislosti s touto básnickou zbierkou uvažuje M. Pišút o Smrekovom „novom patriotizme“, no napokon ustauľuje svoj názor takto: „Ak máme zaradiť *Zrno* do vývoja Smrekovho, použijeme analógie s Lukáčovým *Spevom vlkov*. I to bola zbierka domova, časová reakcia, spoveď a súčasne odpoveď na podkladané slučky a osídla komplikovaného života, obrana i oslava rodnej zeme. Ale ako u Lukáča zostane hlavnou zložkou jeho tvorby to, čo uložil do kníh predtým a potom, tak i u Smreka zostanú *Cválajúce dni* a *Božské uzly* stredom jeho tvorby, ak nepríde nový vývoj.“